

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

УДК 330.15:504.062

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

О.І. Фурдичко

*академік НААН
доктор економічних наук
професор*

Інститут агроекології і природокористування НААН

К.А. Артюшок

*кандидат економічних наук, доцент
декан економічного факультету*

*ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
ім. акад. Степана Дем'янчука»*

Обґрунтовано теоретичні підходи до визначення суті економічної оцінки природних ресурсів. Узагальнено існуючі підходи до визначення методів їх економічної оцінки. Обґрунтовано необхідність вироблення єдиного методологічного підходу до соціально-еколого-економічної оцінки природних ресурсів.

Ключові слова: *природні ресурси, оцінка, підхід, економічна оцінка.*

.....

Ключовими поняттями будь-якої концепції природокористування є «природні ресурси» та «оцінка природних ресурсів», які істотно змінюються залежно від розвитку суспільства, ціннісної мотивації поведінки людей. Переорієнтація суспільства на збалансований розвиток потребує створення належних умов для гармонізації стратегій розвитку ресурсних галузей, а також економіки та охорони довкілля, забезпечення здоров'я людей. Необхідний перехід від суто економічних принципів розвитку природокористування до узгоджених еколого-економічних засад діяльності. Базовою проблемою на цьому шляху є досягнення балансу інтересів усіх суб'єктів суспільних відносин щодо природокористування, збереження навколишнього природного середовища, розвитку суспільства. Це пов'язано з тим, що досі наукою ще не вироблено універсальних принципів паритетного врахування матеріальних і духовних цінностей та гармонізації різних мотивацій дій. Не вироблено механізмів паритетного пошуку рішень у тріаді взаємозалежних цінностей «соціальні — економічні — екологічні» з урахуванням реальних умов.

Виходячи з принципу багатокладного, комплексного природокористування, в кожному конкретному випадку доводиться віддавати обґрунтовану перевагу певній цінності (залежно від наявних пріоритетів та умов), що й визначає порядок подальших дій. Такий стан речей не може не позначитись на підходах до оцінки природних ресурсів, вносячи певну методологічну та методичну невизначеність у формулювання принципів, критеріїв, завдань, видів та інших характеристик оцінки.

У розробленні наукової проблематики, пов'язаної з оцінкою природних ресурсів взагалі та окремих їх видів зокрема, а також методики визначення показників, значний внесок зробили В.Н. Герасимович [1], А.А. Голуб [2], К.Г. Гофман [3], С.І. Дорогунцов [4], Н.В. Збагерська [5], Я.В. Коваль [6], А.А. Мінц [7], В.П. Руденко [8], Т.С. Хачатуров [9], М.А. Хвесик [5] та багато інших учених.

З аналізу існуючих теоретико-методологічних та методичних положень у галузі оцінки природних ресурсів видно, що система природокористування переживає новий етап, пов'язаний з створенням нової

моделі господарювання в країні, поступовою зміною відносин власності в статусі природних ресурсів і, як наслідок, створенням ринку природних ресурсів, а також кризовим антропогенним навантаженням на природне середовище. Ці обставини зумовлюють необхідність надати оцінюванню природних ресурсів системного еколого-економічного характеру. Багато сучасних досліджень спрямовані на удосконалення розроблених методик, у яких не відображаються зазначені зміни в галузі природокористування.

Метою статті є узагальнення та систематизація теоретико-методологічних основ формування вартості природних ресурсів, визначення сучасних проблем у підходах до їх оцінки.

В економічній науці оцінювання природних ресурсів розглядають зазвичай диференційовано за певними видами ресурсів: земля, вода, ліс, корисні копалини. Оцінювання ґрунтують на забезпеченні максимального ефекту в галузях економіки при використанні певного природного ресурсу. Завданням оцінки певного об'єкта природокористування є оптимальне використання просторово обмеженого комплексу, тобто створення найраціональнішої (оптимальної) системи ресурсокористування з урахуванням економічних, екологічних та соціальних чинників на певний розрахунковий рівень (період). Предметом оцінювання об'єкта природокористування є його суспільна споживча вартість як просторового базису розміщення виробництва, засобів виробництва й предметів праці, скарбниці корисних копалин та сировини, джерел води, повітря і біологічних ресурсів, що забезпечують існування та відтворення живих організмів.

Оцінка природних ресурсів — це необхідний етап для забезпечення їх ефективного використання. Вона включає багато чинників (економічних, соціальних, технічних, екологічних, географічних), які зумовлюють просторові відмінності і значення природних ресурсів для життєдіяльності людини та екосистем.

Вигідність чи не вигідність використання природних ресурсів визначають за критеріями господарської віддачі цих ресурсів при порівнянні витрат на їх освоєння та перероблення. Ці витрати залежать від виду ресурсу, його місця перебування і ко-

рисного вмісту. Вони не постійні, а можуть підвищуватися чи знижуватися залежно від об'єктивних економічних обставин.

З економічного погляду, витрати на освоєння та перероблення природних ресурсів виражають категорію оборотних фондів, тобто частини виробничих фондів, яка повністю споживається в кожному виробничому циклі та цілком переносить свою вартість на створену продукцію і для продовження виробництва відтворюється як у натуральній, так і вартісній формі після кожного циклу.

За минулі роки в країні досягнуто значних успіхів у вивченні природних ресурсів, нагромаджено велику фактичну інформацію про обсяги, розміщення та властивості окремих їх видів і родовищ, узагальнено досвід господарського використання, досліджено закономірності їхньої територіальної організації. Проте ще не повністю розв'язано методологічні й методичні проблеми кількісного та якісного оцінювання природних ресурсів.

Використання у виробничій системі природних чинників потребує адекватної цій системі оцінювання. Є два основні види оцінювання: технологічне (або виробниче) та економічне. При технологічній оцінці виявляють ступінь придатності тіл або явищ природи для того чи іншого виду людської діяльності з урахуванням сучасної або перспективної технології їх використання. Нерідко технологічна оцінка виражається в балах. Вона здійснюється зазвичай перед економічною.

Економічна оцінка природних умов і природних ресурсів — це їхнє вартісне вираження. Вона виникла з потреб господарства, якому необхідні не лише знання про кількість та якість природних ресурсів, їхні особливості, а й вираження їх у вартісних показниках, які можна використовувати в проектуванні та управлінні господарством. Складність економічної оцінки зумовлена тим, що природні ресурси, як і природні умови, — це «дарунок природи» (поки в них не уречевлено працю).

Визначилися дві групи економічних оцінок природних чинників: перша (щодо оцінки ресурсів) характеризує економічні результати використання природних ресурсів, друга (щодо оцінки середовища) — економічні наслідки впливу на навколишнє при-

родне середовище. Найчастіше останніми виступають показники економічних втрат від забруднення, порушення природного середовища. Як предмети праці, природні ресурси оцінюють з різних позицій, головні з них: умови формування й поширення певного виду ресурсу; сучасні й перспективні можливості його використання; розміщення родовищ природних ресурсів відносно районів їх споживання; наявність достатньої робочої сили і транспортної інфраструктури для експлуатації конкретного ресурсу.

Актуальною та надзвичайно важливою проблемою освоєння природних ресурсів є їхня комплексна оцінка, яка включає: визначення запасів і якісного складу; вивчення умов експлуатації та можливості комплексного використання різних видів ресурсів; урахування соціально-економічного розвитку території, на якій вони розміщені. Останніми роками дедалі більшого значення набуває потреба збереження навколишнього природного середовища в умовах експлуатації природних багатств.

Досі не розроблено єдиних підходів і критеріїв для оцінювання природних ресурсів, але загальноприйнято, що воно має бути передусім економічним, тобто здійснюватись у вартісних (грошових) показниках. Це дає змогу оцінити не лише окремі види природних ресурсів, а й обчислити сумарний природно-ресурсний потенціал території. В економічній географії це поняття означає сукупну продуктивність природних ресурсів території як засобів виробництва і предметів споживання, що виражається через їхню споживчу вартість.

Отже, економічна оцінка природних ресурсів — це грошове вираження господарської цінності природних благ, яке визначають за ефективністю їхнього відтворення (охорони та відтворення екологічних систем, експлуатації й перероблення природної речовини) [10, с. 233]. Її використовують для того, щоб врахувати вплив природного чинника на ефективність виробництва, а також для стимулювання раціонального використання та охорони природних ресурсів.

Фахівці виділяють три групи економічних оцінок.

Перша з них характеризує економічні результати використання природних ресурсів методами, що ґрунтуються на категоріях ренти та ефективності.

Друга оцінює економічні наслідки впливу природокористування на природне середовище (переважно це економічні втрати від забруднення чи порушення природного середовища).

Третя група орієнтована на визначення енергетичної вартості природних продуктивних сил. Вона дедалі більше набуває широкої популярності.

Отже, завдання, критерії та показники оцінки фахівці визначають залежно від виду й характеристики ресурсу, а також мети його використання. На цих засадах вони вибирають методи розрахунку розмірів плати за їхнє використання. Усе це формує певний, чітко окреслений напрям, методологічний підхід в оцінюванні природних ресурсів.

Узагальнюючи існуючі підходи до економічної оцінки природних ресурсів, можна класифікувати їх на шість груп [10, с. 234]:

1. *Витратний підхід*. Природні ресурси оцінюють за розміром витрат на їх добування, освоєння та використання. Проте ресурс кращої якості і доступніший отримує нижчу оцінку при значно вищій його споживчій вартості, ніж гіршого ресурсу. Це серйозна вада затратного методу, оскільки його застосування не стимулює дотримання раціонального природокористування.

2. *Результатний підхід*. За його допомогою здійснюють економічну оцінку лише тих ресурсів, які дають дохід, котрий є грошовим вираженням первинної продукції від експлуатації природного ресурсу. Недоліки: економічну оцінку (вартість) мають тільки ті природні ресурси, які дають дохід. Проте дохід від використання певного ресурсу може бути й опосередкованим. Більше того, не для кожного виду ресурсу можна визначити вартість первинної продукції. Разом з тим рідкісний ресурс може бути надмірно використаним і за певних умов стати дефіцитним.

3. *Витратно-ресурсний підхід* ґрунтується на поєднанні витрат на освоєння природних ресурсів і доходу від їх використання. При цьому економічна оцінка буде значно вищою, а тому підвищиться її стимулювальна функція.

4. *Рентний підхід*. Використання теорії ренти під час оцінювання природних ресурсів вважають найдоцільнішим, оскільки:

- «кращий» ресурс (використання якого дає вищий дохід при однакових витратах) одержує більшу вартість;

- витрати на освоєння ресурсу зорієнтовані на деякий середній рівень і, отже, їх оцінка об'єктивніша;

- обґрунтована необхідність розрізняти власника ресурсу та його користувача для виникнення категорії рентних платежів; рентні оцінки враховують чинник обмеженості природного ресурсу.

5. *Відтворювальний підхід*. Це порівняно новий підхід, оскільки зумовлений необхідністю відтворення природних ресурсів та екологічною кризою. Суть його полягає в тому, що сукупність відновлювальних і невідновлювальних природних ресурсів, які утворюються на певній території, що максимально наближена до природного рівня стану навколишнього природного середовища, розглядають як деякий стандарт, вихідний рівень. У такому разі використання будь-якого природного ресурсу має передбачати його відновлення в попередній якості (для відновлювальних ресурсів) і кількості чи компенсації (для невідновлювальних) з урахуванням дотримання вимог щодо стандарту якості довкілля в певному місці. При цьому вартість природного ресурсу є сукупністю витрат, необхідних для відтворення (чи компенсації витрат) цього ресурсу на певній території.

Цей підхід передбачає потенційний дефіцит природних ресурсів і здебільшого може призвести до їх завищених оцінок.

6. *Монопольно-відомчий підхід* є різновидом витратного. Розміри платежів за використання природних ресурсів мають відповідати потребам фінансового забезпечення діяльності спеціалізованих державних установ з управління природними ресурсами. У Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» цей підхід використано в розподілі плати за використання природних ресурсів на два види — плата за право використання і плата на відтворення і охорону природних ресурсів. Другий вид — це компенсація витрат спеціальних відомств, які здійснюють відтворення й охорону природних ресурсів.

Зараз, коли процес використання і відтворення ресурсів біосфери набув надмірного суто економічного змісту без належного урахування системної взаємозалежності всіх природних ресурсів, зростає небезпека їхньої деградації та виснаження. Постало завдання включити до кінцевого продукту суспільства такі елементи, як природні ре-

сурси, а до кінцевої вартості продукції виробництва — екологічну її складову. Йдеться про необхідність у вартість продукції врахувати економічні збитки від покриття негативних прямих і опосередкованих наслідків виробництва, усіх видатків на охорону, відтворення та вартісно-збалансоване використання певних видів ресурсів. Врахування цих елементів у складі суспільного продукту, національного, регіонального чи місцевого або галузевого доходу, реального і потенційного багатства певного територіального утворення важливе тому, що зростання цих результативних показників традиційного в економіці складу оцінювання та управління ресурсами в сучасних умовах дедалі більше супроводжується порушенням природного ресурсного потенціалу, в тому числі навколишнього природного середовища, і потребує значних витрат економічних, соціальних та екологічних вартостей, які зростатимуть у майбутньому.

Проте в процесі вдосконалення обліку природних ресурсів у складі національного багатства, їх кадастру виникають нерозв'язані досі проблеми методологічного плану. Наприклад, для адекватної економічної оцінки певних природних ресурсів, що мають ринковий попит і тому забезпечені належною методологією оцінювання, необхідна не лише кількісна характеристика привнесеного ними народногосподарського ефекту, й інші соціальні, культурологічні та екологічні цінності цих ресурсів, які ще не мають належних методів оцінювання, оскільки є поза увагою суспільства і не мають ринкового попиту. Ці й подібні методологічні питання ще належить розв'язати економічній науці, яка під впливом ідеології сталого розвитку трансформується в еколого-економічну, за суттю — в інтегральне управління природокористуванням на системних засадах.

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумок, доцільно зазначити, що досі немає єдиного методологічного підходу до оцінки природних ресурсів. Немає узгодженого розуміння щодо понять і методик соціально-еколого-економічної оцінки природних ресурсів, їхньої вартості, ціни, що, напевно, спричинено браком науково-методичних напрацювань, недостатньою теоретичною обґрунтованістю чинних методичних підходів.

Щоб включити всі природні ресурси до складу місцевого, регіонального чи національного багатства та порівняти природні ресурси між собою, необхідно розв'язати проблему комплексного оцінювання ресурсів (земельних, водних, біотичних, рекреаційних, екологічних тощо) з урахуванням методологічних принципів сталого розвитку і збалансованого природокористування, адаптованого до соціально-економічних та природних умов певних територій. Таке оцінювання дасть змогу сформулювати вартісно, галузево та структурно-функціонально збалансовані природно-територіальні комплекси, визначити оптимальну галузеву структуру регіонів, певних підприємств і виробництв, точніше розрахувати природно-ресурсний потенціал певної території, а відтак показати цінність певного району в регіоні, а регіону — в межах країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Герасимович В.Н. Методология экономической оценки природных ресурсов: [монография] / В.Н. Герасимович, А.А. Голуб. — М.: Наука, 1988. — 140 с.
2. Голуб А.А. Экономика природных ресурсов: [монография] / А.А. Голуб, Е.Б. Струкова. — М.: Аспект-Пресс, 1998. — 319 с.
3. Гофман К.Г. Экономическая оценка природных ресурсов / К.Г. Гофман. — М.: Экономика, 1980. — 234 с.
4. Дорогунцов С.І. Проблеми і перспективи сталого розвитку України / С.І. Дорогунцов, Б.М. Данилишин // Проблеми сталого розвитку України. — К.: «Лібра», 1998. — С 57–68.
5. Хвесик М.А. Економічна оцінка природних ресурсів: основні методологічні підходи / М.А. Хвесик, Н.В. Збагерська. — Рівне: Рівнен. держ. техн. ун-т., 2000. — 192 с.
6. Коваль Я.В. Економічна (грошова) оцінка природних ресурсів лісового фонду України (теорія, методологія, методика): [монографія] / Я.В. Коваль, І.Я. Антоненко — К.: РВПС України НАН України, 2004. — 163 с.
7. Минц А.А. Экономическая оценка естественных ресурсов: [монография] / А.А. Минц. — М.: Мысль, 1972. — 152 с.
8. Руденко В.П. Природно-ресурсний потенціал природних регіонів України: [монографія] / В.П. Руденко, В.Я. Вацеба, Т.В. Соловей. — Чернівці: Рута, 2001. — 268 с.
9. Хачатуров Т.С. Экономика природопользования: [учебник] / Т.С. Хачатуров. — М.: Наука, 1987. — 255 с.
10. Фурдичко О.І. Ландшафтно-екологічна оптимізація використання природно-ресурсного потенціалу степового Криму: [монографія] / О.І. Фурдичко, В.С. Паштецький. — К.: ДІА, 2012. — 672 с.

Новини
Новини

Новини • Новини • Новини

ЗАТВЕРДЖЕНО ПЛАН ЗАХОДІВ НА 2014 РІК З РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНОГО СПОЖИВАННЯ ТА ЕКОЛОГІЧНОГО МАРКУВАННЯ ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНИХ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ВИМОГ

Міністр екології та природних ресурсів Олег Проскураков затвердив План спільних організаційних заходів на 2014 рік між Міністерством, науковими та громадськими організаціями, які спрямовані на розвиток в Україні системи екологічно безпечного споживання та екологічного маркування відповідно до міжнародних та європейських вимог. Реалізація заходів передбачає об'єднання зусиль з метою підвищення рівня обізнаності та інформованості установ, організацій та споживачів у сфері технічного регулювання в галузі охорони довкілля, екологічного управління, технологій більш чистого виробництва та екологічно дружнього споживання.

Протягом року заплановано запровадження низки інформаційних компаній, семінарів, тренінгів, а також розроблення та запровадження екологічних стандартів і методичних рекомендацій з розвитку систем екологічного управління та покращення екологічних аспектів продукції.